

İBN HALLİKÂN'DA SELÇUKLU BİYOGRAFİLERİ - I

Dr. H. İbrahim GÖK
Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Özet

İbn Hallikân, XIII. yüzyılda yaşamış meşhur biyografi yazarlarından biridir. Onun *Vefeyâtü'l-A'yân* adlı eseri, biyografi alanında yazılmış en yetkin eserlerden biridir. İbn Hallikân, kendinden önce bu türde yazılmış ilk örnekleri oluşturan tabakât kitaplarını göz önünde bulundurarak, bunların içeriğini genişletip geliştirmek suretiyle eserini ansiklopedik bir sözlük haline getirmeyi başarmıştır. *Vefeyâtü'l-A'yân*, İslâm coğrafyasında yaşayan meşhur kişilerin hayatlarını anlatır. Onların eserlerinden bahseder, doğum ve ölüm tarihlerini verir, başlarından geçen meşhur olayları anlatır. Peygamber ve sahabe'nin hariç tutulduğu eserde, müellif kendi zamanına kadar olan bu meşhur kişileri ele alır. *Vefeyâtü'l-A'yân*, Selçuklu dönemi Türk tarihi açısından da son derece kıymetli kayıtlar ihtiva eder. Eserde özellikle Büyük Selçuklu sultanlarının, Selçuklu hanedanına mensup şahısların, Selçuklu komutanlarının ve dönemin diğer Türk hükümdar ve komutanlarının hayat hikâyeleri yer almaktadır. Bu makalede de *Vefeyâtü'l-A'yân*'da yer alan bu Selçuklu sultanlarına ait biyografik kayıtlar Arapçadan tercüme edilerek ilgili kaynak ve araştırmalarla mukayese edilmek suretiyle değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Selçuklular, Tuğrul Bey, Biyografi

SALJUKID BIOGRAPHIES OF IBN KHALLİKÂN-I

Abstract

Ibn Khallikân, who lived in 13th century, is one of the eminent authors of biography literature. His famous work, namely *Wafayât al-A'yan*, is one of the perfect works which had been written in this field. He achieved to make his book as an encyclopedic dictionary by reviewing *tabaqât* books which were the first samples of this field. He not only reviewed these *tabaqât* books but also extended and developed their contents. *Wafayât al-A'yân* which includes 855 biographies, presents life stories of famous persons who lived in Islamic geography. It mentions about their works, their dates of births and deaths, and some important events that they witnessed in their life. Ibn Khallikân, in his work, deals with famous persons who had lived till his period, but he excepted the Prophet and his Companions (the *Ashâb*). *Wafayât al-A'yân* contains very valuable records in terms of Saljuqids history. In this work, the life stories of sultans of Grand Saljuqids, members of Saljuqid dynasty, the Saljuqid commanders and other Turkish rulers of that era take place. In this article, the biographical records of Saljuqid sultans which take place in *Wafayât al-A'yân* were translated from Arabic to Turkish. These records were criticized by comparing them to related sources and other studies in this field.

Key Words: Ibn Khallikân, *Wafayât al-A'yân*, Saljukids, Togrul Beg, Biography

Vefeyâtü'l-A'yân'ın Selçuklular Tarihi Bakımından Değeri

İslâm tarihçiliğinde biyografik edebiyatın önde gelen isimlerinden biri olan İbn Hallikân (608/1211-681/1282), XIII. yüzyıl gibi, bu edebi tür için oldukça erken sayılabilecek bir dönemde, *Vefeyâtü'l-A'yân* adlı eserinde kendi zamanına ve kendinden önceki dönemlere ait tarihi kişiliklerin hal tercümelerinde verdiği bilgiler dolayısıyla, hem kendi zamanında hem de daha sonraki dönemlerde, biyografi ve başka türde eser veren müellifler için dikkat çekici ve yol gösterici bir bilim adamı olmuştur. Müellifin kendi zamanına ait kayıtları görgü şahidi olması bakımından kuşkusuz çok daha önemlidir. Bununla birlikte onun biyografik sözlük geleneğinin en yetkin isimlerinden biri olması, daha önceki zamanlarda yaşamış tarihi şahsiyetlere ait hayat hikâyelerinde verdiği bilgilerin sağlamlığı ve yöntemindeki başarısıyla alakalı bir durumdur. İbn Hallikân bu başarısını, sözlüğünü yazarken, kimi zaman kaybolmuş birinci el eserlerden yararlanması ve görece eleştirel bir yaklaşımı benimseyerek kaynaklarını süzgeçten geçirmesi sayesinde oluşturduğu tutarlı yaklaşıma borçludur.

Müellifin Türk tarihiyle alakalı şahsiyetler hakkındaki verdiği kayıtlar, tamamlayıcı mahiyette bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan bu kayıtlar, ortaçağ Türk tarihi araştırmalarında sürekli göz önünde tutulmuştur. XI. ve XII. yüzyıldaki Selçuklu sultanları ve diğer önemli Türk simalarına ait bilgileri bu alanda önemli yer tutmaktadır. Bu bakımdan Selçuklu devri Türk tarihinin önemli müelliflerinden biri kabul edilen İbn Hallikân'ın Selçuklu sultanlarına ait biyografik kayıtları, Selçuklu tarihinin aydınlatılması açısından önemli bir değere sahiptir. Bu yüzden *Vefeyâtü'l-A'yân*'da yer alan Selçuklu sultan biyografileri tercüme edilerek değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Esasen İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân* adlı eserinde, Selçuklu sultanlarından başka Selçuklu dönemi Türk yöneticileri ile münasebeti olmuş Türk ya da başka milletten meşhur kişiler ile, Selçuklu dönemi öncesinde İslâm ülkelerinde yaşamış Türk hükümdar, bilim adamı, edebiyatçı, şair, din âlimi gibi edebî, dinî veya ilmî faaliyette bulunmuş şahısları da anlatmaktadır. Örneğin, Musul ve Halep'te Atabeylik Devleti'ni kurmuş olan Zengi hanedanı hükümdarları, Eyyubi hükümdar ve komutanları, Artuk, Kasîmüddeve Aksungur, Aksungur el-Porsukî gibi Selçuklu komutanları, Arslan el-Besâsirî, Tolunoğlu Ahmed, İhşid, Ebûbekir es-Sûlî gibi değişik Türk askerî ve idarî yöneticileri ile edebiyatçıları bunlardandır.

Ancak, Selçuklu biyografilerine geçmeden önce, İbn Hallikân ile eserinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre, İbn Hallikân, esasen bir *kâdî*dir. O, Dimaşk'ta ve Kahire'de Memlûklular zamanında *kâdî el-kudât* olarak hizmet etmiş, Şafî mezhebine mensup biridir. Soyü ünlü Bermekîler'e dayanır. İlimle uğraşan bir ailenin ferdi olarak 608/1211 yılında Erbil'de dünyaya gelmiştir. Erbil, Musul, Halep, Dimaşk, Kahire, İskenderiye gibi devrin belli başlı ilim merkezi olan şehirlerdeki medreselerde zamanın ünlü alimlerinden dersler almıştır. Eserinde kaynak olarak yararlandığı *Tarihu Erbil*'in yazarı ve hemşehrisi olan İbnü'l-Müstevfi'nin yanı sıra, İbnü'l-Esîr, İbn Şeddâd gibi bir çok meşhur müellifi bizzat görmüş, derslerine katılmış ve onların ya talebesi veya ahabî olmuştur. Kâdîlık

görevinin yanı sıra çeşitli medreselerde ders veren İbn Hallikân, 681/1282'de Şam'da ölmüştür¹.

Eserine gelince, tam adı, *Vefeyâtü'l-A'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehu'l-a'yân* olan eser, Arapça olarak harf sırasına göre yazılmış ansiklopedik bir biyografi sözlüğüdür. Eser, İslâm tarihçiliğinde edebî bir tür olan hal tercümesi geleneğinin belli başlı örneklerinden biri olmakla birlikte, bu türün en eski ve yetkin örneğidir. Kendinden önceki *tabakât* geleneğinin belli bir sınıfla sınırlı içeriğini genişleterek daha kapsamlı hale getirip ansiklopedik biyografik sözlük türünü oluşturan müellif, ele aldığı şahısların hayatlarında başlarından geçen önemli olayları, doğum ve ölüm tarihlerini, yaptıkları iyilikleri ve eserlerini ele almıştır². Eserin dilinin yalın olması, ele aldığı şahıslar hakkında kolay bilgi sunulması, yararlanılan kaynakların belirtilmesi, kaynakların eleştiriye tâbi tutulması gibi hususiyetler, onun biyografik sözlük alanında ayrı bir yere sahip olduğunu gösterir. Öte yandan müellif, sonradan aklına gelen bilgileri ilâvelerle eserine eklemiştir. Eserin neşrini yapan yayıncı, bu hususu dikkate alarak hem bu ek bilgileri, hem de kim ile ilgili olduğuna dair ilâve bir fihristi her cilt sonuna eklemiştir.

İbn Hallikân, hal tercümesini yazdığı şahıslar hakkında çoğunlukla tatmin edici tafsilatta bilgi vermez. Tespit ettiği doğum ve ölüm tarihleri ile hükümdar ise hükümdarlık süresi ve ömrünün ne kadar olduğunu yıl, ay ve gün olarak belirtir. Müellif, o şahıs hakkında hemen herkesçe bilinen meşhur konuları anekdot halinde sunmakla yetinir. Aslında bu açıdan İbn Hallikân'ın eseri bir anekdotlar derlemesi olarak da görülebilir. Bunun yanı sıra bazı isimlerin etimolojileri üzerinde durarak, onların okunuşu, manası, kökeni gibi hususları açıklamaya çalışır. Müellifin bu çabası dikkat çekicidir. O, metinlerin sonunda, ilgisini çeken ve kendisinin önemli bulduğu Türkçe isimlerin açıklamasını yapar. Onun ele aldığı bu isimler kişi ya da yer adı olup, o, bu adların okunuşunu Arapça'daki seslendirme yöntemine uygun biçimde harekelendirerek vermeye çalışır.

İbn Hallikân, eserine bir çok milletten alim, devlet adamı, edebiyatçı, din adamı, şair vs.nin hayat hikâyelerini dahil etmiştir. Tespitimize göre bunların tamamı seçkin Müslüman kişilerdir. Bunlar, Arap, Türk, Fars, Kürt, Endülüslü, Afrikalı, Ermeni veya Rum asıllı olup ihtidâ etmiş kişilerdir. Eserde, şu devlet hükümdarlarından bahsedilmektedir: Emevîler Abbâsîler, Bermekîler, İhşidîler, Tolunoğulları, İfrikiyye hükümdarları, Sakaliye hükümdarları, Büveyhîler, Samanîler, Gaznelîler, Selçuklular, Atabeylikler, Eyyubîler, Memlûklular.

Eserde hükümdar, vezir, komutan gibi siyasi kişiliklerin yanı sıra kültürel, edebî, dinî faaliyetleriyle şöhret kazanmış farklı sınıflarda birçok meslek mensubu

¹ İbn Hallikân'ın hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Arapça çev. *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, Kahire 1993, V-VI, 416; a.mlf. "İbn Hallikân", *İA*, M.E.B., İstanbul 1993, V/2, 745; M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları, -Tarih ve Müverihler*, İstanbul 1991, 189-191; Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, T.D.V., İstanbul 1999, XX, 17-19; R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, 151-152.

² Sir H. Gibb, "Islamic Biographic Literature", *Historians of the Middle East*, Ed. B. Lewis-P.M. Holt, London 1962, 55-56; Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, 17-19.

yer almaktadır. Bunlar, hadîs alimleri (*muhaddisler*), tefsir sahipleri (*müfessirler*); Şafîî, Mâlikî, Hanefî, Hanbelî fakîhleri, farklı itikadî ve amelî mezhep ve ekol mensubu kişiler: Haricîler, Mutezile mensupları, Yezidîler; zâhidler, hatîbler; vâizler, hâfızlar, kâdı el-kudâtlar; siyer, megazi ve menâkıp yazarları; lügatçiler, gramerciler (*nahivciler*); tabibler; mühendisler; tarihçiler; feylesoflar; ansiklopedi yazarları; şâirler; kâtipler; edîpler; Endülüslü alimler; Ashâb-ı Kirâm'ın soyundan gelen Arap kabilelerine mensup meşhur edebiyat, din ve siyaset adamlarıdır.

İbn Hallikân, biyografik sözlüğünü oluştururken, kendinden önceki bir çok kaynaktan yararlanmıştı. Ele aldığı konuda aktarma yaptığı müellifin ifadesini ya açıkça isim vererek belirtir, ya da isim vermeden alıntı yapar. Bu suretle oluşturduğu metinde, çoğu zaman farklı kelimeler kullanmakla birlikte cümle yapısı birbirine çok benzeyen ifadelerle konuyu anlatır. Alıntılarını özellikle Selçuklularla ilgili konularda çoğunlukla İbnü'l-Esîr'e dayandırmıştır.

Selçuklu biyografilerinin içeriği hakkında da şunları söyleyebiliriz: İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân* adlı eserinde Büyük Selçuklu sultanlarının yanı sıra Irak Selçuklu sultanlarının bazılarının ve Suriye Selçuklularından Tutuş'un biyografisine yer vermesine karşın, Türkiye Selçuklu sultanlarından bahsetmez. Bununla birlikte, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleymanşah'ın babası Kutalmış hakkında Alp Arslan bahsinin sonunda şu sözü sarf eder: "Şihâbüddeve Kutalmış bin İsrâîl bin Selçuk'a gelince, o, şimdiye kadar hüküm süren Rum kolunun (*eshâb*) hükümdarlarının atası olan Süleyman ibn Kutalmış'ın babasıdır". Görüldüğü gibi, buradan İbn Hallikân'ın aslında Türkiye Selçuklu hükümdarlarının varlığının bilincinde olduğu, fakat buna rağmen onlardan bir tanesini bile eserine almayarak ilginç bir biçimde onları görmezden geldiği anlaşılmaktadır.

Vefeyâtü'l-A'yân'da geçen Büyük Selçuklu sultanları şunlardır: Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Muhammed Tapar, Berkyaruk, Sencer; Irak Selçuklularından Mahmud ve Mesud; Suriye Selçuklularından Tutuş. Selçuklu hanedanından olan Kutalmış ile Muhammed Tapar'ın kızı Fatıma Hatun'dan da kısa not olarak söz eder.

İbn Hallikân, Tuğrul Bey'le ilgili kayıtlarında, esasen Selçuklu devletinin kuruluşu üzerinde durur. Müellif, Selçuklu devletinin ortaya çıkışı esnasında Selçuklu ailesinin durumunu ele alır. Ailenin etrafında çok sayıda insanın birikerek büyük bir kalabalık oluşturması; bir kabile haline gelen bu insanların Mâverâünnehr, Horasan, Hârezm bölgelerinde Gaznelilerle münasebetlerinin ne şekilde cereyan ettiği; siyasi yönden başarılı olmak için nasıl mücadele verdikleri özet bir şekilde anlatılır. Selçukluların tarih sahnesine çıkışı sırasında diğer Arap kaynakların Ğuzz dediği Oğuzların macerasını, isim vermeden Selçuklu macerası olarak anlatır. Esasen, Tuğrul Bey'in mensup olduğu kavmin "Türk" olduğunu belirtmesine karşın, liderlerinin ismini vermekten kaçınır.

Müellifin, Selçukluların kuruluşu dönemindeki karmaşık tarihi olayları kısa pasajlar halinde özet olarak vermeye çalışması, farklı içerikli cümleleri bir araya getirmeyi zorunlu kıldığından. onun bu yaklaşımı ortaya pek de zevkli olmayan bir

metin çıkarmıştır. Bu yüzden Müellif, Selçuklu ailesinin başından geçen olayları anlatırken ve onların yoğun askerî ve diplomatik faaliyetlerini izaha çalışırken yer yer karışıklığa, eksik ve hatalı görüşe düşmüştür. Bu gibi durumlar, çeviri-metinde işaret edilerek dipnotlarda açıklığa kavuşturulmuştur. Meselâ, yazar, Selçukluların ilk zamanlarında kuvvetlenme aşamasında Gazneli ordularına galip gelerek Tûs, Nişâpûr gibi kentlere girişini önemsemesine rağmen Dandanakan Savaşı'ndan bahsetmez. Yine, Tuğrul Bey'in Bağdad'a girişinden söz etmesine karşın Arslan Besâsirî ile olan mücadelesini, veya kardeşi İbrahim Yinal'ın isyanını ya da diğer bazı konuları anlatmayı gerekli görmez. Konuları ayrıntılı biçimde ele almaktan kaçınan müellif, bunu açıkça itiraf eder ve tafsilâta girmenin sözü uzatacağını belirterek, gelişmelerin genel hatlarını vermekle yetindiğini söyler. Esasen İbn Hallikân'ın bu yaklaşımı, eserindeki diğer hal tercümelerinin yazımında takip ettiği genel eğilimine de uygundur.

Müellif, Selçuklu sultanlarının hayat hikâyelerini yazarken, yararlandığı kaynakların adlarını belirtmiştir. En çok yararlandığı kaynaklar şunlardır: İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil ve Tarihu'l-Atabekiyye* adlı eserleri; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî'nin *Tarih*'i; Sem'ânî'nin *Zeyl*'i; el-Me'mûnî'nin *Tarih*'i; Ebu'l-berekât ibnü'l-Müstevfî'nin *Tarihu Erbil*'i; İbnü'l-Ezrâk el-Farukî'nin *Tarihu Meyyâfârikîn*'i ile *Zübdetü't-tevârih* ve *ed-Düvelü'l-münkati'a* adlı eserler. O, özellikle İbnü'l-Esir'e olan saygısını "Şeyhimiz Tarihinde bunu zikretmiştir" ifadesiyle belirtir.

İbn Hallikân, görüşlerine katılmadığı müelliflerin kayıtlarını aktardıktan sonra o konuda doğru olduğuna inandığı düşünceyi de belirterek bir karşılaştırma imkanı verir ve "en iyisini Allah bilir" diyerek yazısını tamamlar.

Müellif, eserini ansiklopedik sözlük tarzında kaleme almış olduğundan kronolojik sırayı gözetmez, bundan dolayı, eserde, tarihsel olarak daha sonra hükümdar olmuş bir sultan, daha evvel hükümdar olmuş bir sultandan önce gelebilmektedir. Yazar, bu durumdaki bir hükümdarı anlatırken babasından söz ettiğinde, "...ileride bahsi gelecek olan...", oğlundan söz ettiğinde de, "..daha önce bahsi geçmiş olan..." gibi ifadelerle atıfta bulunarak, hangi sultanın eserde hangi sırada yer aldığına vurgu yapar. Tercümede ise, sultanların hayat hikâyelerini yazarın sözlükte uyduğu sıraya göre değil, kronolojik sıraya uygun olarak düzenledik.

İbn Hallikân'ın biyografisini verdiği Selçuklu sultanlarına ait metinlerin tamamı bu çalışmada tercüme edilmiş ve ilgili kaynak ve araştırmalarla karşılaştırması yapılmıştır. Bu metinler, makale çerçevesinde düzenlenerek bir seri halinde yayımlanacaktır. Bu cümleden olarak ilk Selçuklu Sultanı olan Tuğrul Bey'in hayat hikâyesi ilk önce gelmektedir. Ardından Sultan Alp Arslan, Sultan Melikşah, Muhammed Tapar, Berkyârûk, Sencer, Tutuş, Irak Selçuklu Sultanlarından Mahmud ile Mesud yer almaktadır. İbn Hallikân'ın eserine aldığı Selçuklu vezirlerinden Kündürî ile Nizâmülmülk'ün biyografik kayıtları da bunlara ilâve edilmiştir.

Orijinal yazma nüshası Londra'daki British Museum'da bulunan³ *Vefeyâtü'l-A'yân*'in birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Eser, ilk defa F. Wüstenfeld tarafından 1835-50 yıllarında Göttingen'de neşredilmiştir. Daha sonra Kahire, Beyrut, Paris ve Tahran'da birçok kez yayınlanan eserin İngilizce ve Farsça tercümesi yapılmıştır. Osmanlıca'ya da çevrilen ve 1280'de İstanbul'da basılan eserin bu versiyonu özetleme yoluna gidildiğinden ilgi görmemiştir⁴.

Selçuklu sultan biyografilerinin çevirisinde esas aldığımız eser, tahkik ve neşri Dr. İhsan Abbas tarafından yapılan 1397/1977'de Beyrut'ta basılan nüshadır. 8 cilt halinde neşredilen bu eserde 855 biyografi vardır.

İbn Hallikân'ın, eserine yazdığı önsöz:

"Bu, tarih konusunda bir muhtasardır. Daha önce yaşamış olan şöhret sahipleri hakkında anlatılanlar, doğum ve ölüm tarihleriyle her çağda onlar hakkında eser vermiş olan kimseleri öğrenme arzusu beni bu kitabı yazmaya sevk etti. Sonunda daha fazla bilgi toplama ve araştırma yapmam gerektiğini anladım. Bu yüzden, bu konuda meşhur olmuş kitapları incelemeye yöneldim. Bu konuyu çok iyi bilen imamlardan, başka hiçbir kitapta bulamayacağım bilgileri dinledim. Bu şekilde uzun yıllar devam ettim, sonunda elimde çok miktarda müsvedde oluştu. Bazısı kafamı karıştırdı ve tekrar kontrol etme ihtiyacı hissettim. Bilgilerin düzenli olmaması nedeniyle bu dönüşüm çok yorucu oldu.

Bu nedenle de bu bilgileri düzene sokmak zorunda kaldım. Harf sırasının yıl sırasına göre daha kolay olduğunu gördüm ve onu tercih ettim. Bunda da isminin ilk harfi hemze olan kişiyi öne aldım, sonra isminin ikinci harfi hemze ya da hemzeye en yakın harf olanı diğerinden önce aldım. Örneğin İbrahim Ali Ahmed'i başa aldım. Çünkü "bâ", hemzeye "hâ"dan daha yakındır. Bu (kronolojiye aykırı olarak), önce yaşamış olan birisini sonra, daha sonra yaşamış olan birisini de kendisinden önce yaşamış olanlardan önce zikretmeye ve bir türe o türden olmayan birisini sokmaya götürse de, konuyu işlemenin kolay olması nedeniyle sonuna kadar böyle yaptım.

Bu muhtasarda, insanların, haklarındaki bilgilere çokça ihtiyaç duyduğu az sayıda kişiden başka Sahabeden ve Tâbiîn'e mensup hiç bir kimseden söz etmedim. Yine halifeler de öyle. Bu konuda yazılmış eserlerle yetinerek, hiç birisinden bahsetmedim. Ancak, benden sonra gelecek olanların, haklarında bilgi sahibi olabilmeleri için, gördüğüm, haklarında bilgi edindiğim ya da çağımda olup da göremediğim seçkin bir topluluktan söz ettim. Bu muhtasarı, alimler, hükümdarlar, komutanlar, vezirler veya şairler gibi özel sınıflara has kılmadım. Aksine, insanlar arasında meşhur olan ve hakkında soru sorulan herkesin adını zikrettim, durumu hakkında bildiğim şeyleri, kitap uzamasın diye özet olarak ifade ettim. Bulabildiğim ölüm ve doğum tarihlerini tespit ettim. Erişebildiğim yere kadar soylarını takip ettim. Harekelenmesinde emin olunamayacak olan ifadeleri

³ Yakın zamana kadar British Museum'da muhafaza edilmekte olan İslâmî elyazmalarının çoğu, bu müzeden alınarak aynı şehirdeki British Library'e nakledilmiştir.

⁴ Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, XX, 18-19.

harekeledim. Her şahsın asaletine yakışan hoş şeylerinden, sıra dışılığından, şiirinden ya da risâlesinden, bu konularda beklentisi olanların beklentisini karşılamak ve insanların o şahsı tek düze bir kişi olarak görüp bıkmalarını diye söz ettim. Böyle olunca, hürmetine binaen esere bir girişle başlamak lüzumu hasıl oldu. Bunların hepsinden de bu kitap ortaya çıktı. Onu kendime bir hatıra yaptım. Tek bir başlıkla kitabın içeriğini ifade etmesi için adını da, “*Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-zaman, mimmâ sebbet bi'n-nakl ve's-simâ' ev esbetehû el-'iyân*” (İleri Gelenlerin Ölümleri ve Zamanın Oğullarının, Nakil ve İşitme Yoluyla Sabit Olan veya Görgü Şahitlerinin Aktardığı Haberleri) koydum.

Bilgi sahibi bir kimse bu kitap üzerine eğilir de onda bir noksanlık görürse, tetkikinden sonra düzeltmeye yetkilidir. Çünkü bunları sıhhati şüpheli olanlardan ayırmakta çok gayret sarf ettim, güvenilir olmayanlarını aktarmakta dikkatsizlik yapmadım. Asine gücümün yettiği kadar onu soruşturdum. Bunu, Kahire-i mahruse'de, engelleyici meşguliyetlere ve can sıkıcı durumlara rağmen 654 yılı içindeki birkaç ayda düzene koydum. Bunu inceleyen hoş karşılasın, bilsin ki söylenen ya da adı geçen gerekliliğe başvurdum...”⁵

İbn Hallikân'ın, eserin bitiminde yazdığı sonsöz:

“Allah'ın lütuf ve keremiyle *Vefeyâtü'l-A'yân* ismini verdiğim kitap 672 yılının Cemâziyülâhir ayının 20'si Pazartesi gününde Kahire-i mahruse'de tamamlanmıştır.

Bu kitabın Allahu Teâlâ'ya muhtaç olan müellifi Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekir b. Hallikân, der ki: Ben, Kahire-i mahruse'de ahkâm-ı diniye ve kazâ-yı şer'iyeye vakit ayırmama rağmen, başlangıcında da açıkladığım gibi, bu kitaba belirtilen tarihte aynı yerde açıkladığım şekil üzere başladım. Yahya b. Halid b. Bernek'in hal tercümesinin sonuna geldiğimde, Sultan Beybars'la birlikte Şam'a gitmem gerekti. Kahire-i mahruse'den çıkışımız 7 Şevval 659 Pazar gününde idi. Aynı yılın 7 Zilka'de Pazartesi gününde Dimaşk'a girdik. Sultan Beybars, mezkur yılın 8 Zilhicce Perşembe gününde beni Şam ülkesinin kadılığına (ahkâm) atadı. Bu yüzden meşguliyet arttı, bu kitabı tamamlamanın önünde pek çok engel oluştu. Bu nedenle, tespit ettiğim şeylerle yetindim ve kitabı sona erdirdim. Sonunda da tamamlayamamamın önündeki engellerden dolayı özür diledim ve şöyle dedim: Eğer Allahu Teâlâ ömür verir ve işlerimi kolaylaştırırsa bu konuda ihtiyaç duyulan bütün bilgileri kapsayacak bir kitaba başlayacağım.

Daha sonra, Şam'dan ayrılarak Mısır diyarına dönüş gerçekleşti. Dimaşk-ı mahruse'deki görev süresi tam on yıl olup, ne bir gün fazla, ne de bir gün eksiktir. Mezkur tarihte oraya girmiştik ve 669 yılının Zilka'de ayının 8'inde Perşembe gününün sabahında oradan ayrıldım. Kahire'ye vardığımda incelemeyi önemsedğim ve göz ardı edemeyeceğim kitapları gördüm. Haklarında darbimesel de bulunan Zât en-Nahyîn ve Heccâm Sabât* konularıyla meşguliyetim bitince bu

⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 19-21.

* Haccâm Sabât: Haccâm kıssasının kahramanıdır. Bu kıssa şöyledir: Haccâm, Medâinli Sabât'ın yakın adamlarından biriydi. Savaşmaya giden askerlere dönüşlerine kadar vadeli olarak hacamat yapardı ve onların yokluğunda da bu işi sürdürürdü. Ayrıntılar için bkz. *Mecma'u'l-emsâl*'den naklen, İhsan

kitapları gözden geçirdim. Onlardan ihtiyacım olan şeyleri aldım ve sonra da bu kitabı bu şekliyle olgun hale getirinceye değin onu bitirmeye koyuldum. Ayrıca Allah izin verirse, yazmayı vaat ettiğim kitaba başlama kararlılığındaım.

Kolaylaştıran ve ona götüren yolları açan sadece Allah'tır.

İlim ehlerinden kim bu kitaba eğilir de onda bir noksanlık görürse, onu tenkit etmek için acele etmesin. Ben kendime göre onun titiz olmasını amaçladım. Şöyle denmesine rağmen: Allah kendi kitabı dışındakilerin doğruluğunu reddeder. Ancak bu sonuçsuz bir gayret ve çaba harcamaktır. İnsan sadece gücü yettiğine ulaşmakla mükelleftir. Her bilgi sahibinin üstünde daha bilgili birisi vardır.

Bu kitabın başında, bu konuya giriş ve buna sevkeden etken konusunda özür beyan edilmişti. Burada onu tekrarlamaya gerek görmüyorum. Muhakkak ki Allah, sınırsız cömertlik örtüsüyle ayıplarımızı örter..."⁶

Metinler:

1. Tuğrul Bey⁷

Ebû Tâlib Muhammed bin Mikâil bin Selçuk bin Dukak. Ünvanı Rükneddin⁸ Tuğrul Bey'dir. Selçukluların ilk hükümdarıdır.

Bu kavim ülkeleri istilâ etmeden önce Mâverâünnehr'de, Buhâra'ya yirmi fersah* uzaklıkta bir yerde oturuyordu⁹. Onlar Türklerdir. Sayıları hesap edilemeyecek kadar çoktu¹⁰. Bir sultanın otoritesi altına girmiyorlardı, onları bir araya getirip kendisine bağlamak için üzerlerine yürüdüğünde çöle kaçıyorlar ve kum ile kendilerine bir tür barikat oluştuyorlardı. Böylelikle hiçbir kimse onlara ulaşamıyordu.

Abbas, *Vefeyâtü'l-A'yân*, VII, 259, dipnot:1; Ş. Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV, 2469; Yâkût el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 166.

⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, VII, 258-259.

⁷ Tuğrul Bey bahsi, *Vefeyâtü'l-A'yân*'da, V. Cilt, 63-68. sayfalar arasında (690 numaralı biyografi) bulunmaktadır.

⁸ Râvendî'ye göre Halife, 447 (1055) yılında Tuğrul Bey'e ilk önce "Rüknüddevle" ünvanını vermiş, ancak 451 yılında Besâsîrî isyanının bastırılmasından sonra ona "Rükneddin" ünvanını vererek bunu *hutbelerde* okutmuştur. Bkz., *Râhatü's-südü'r ve Âyeti's-sürûr*, Türkçe terc. A. Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, TTK, Ankara 1957, I, 104, 108; Reşideddin'de "Rüknüddevle", bkz. *Câmi'u't-tevârih*, (*Selçuklular Tarihi*), Yay. A. Ateş, TTK, Ankara 1999, 2.Baskı, II/5, 21; İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 366; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, 75.

* Fersah: Mesafe birimi, 1 fersah = 6 km. Bkz. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. A. Sevim, Marmara Üni. Yay., No:487, İstanbul 1990, s.76.

⁹ Burası, Nûr Buhâra adlı yerleşim yeridir. Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, Türkçe terc. Kıvâmeddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, TTK, Ankara 1999, 2.Baskı, 2; Râvendî, *Râhat*, I, 85. İbnü'l-Esîr, Buhâra sahasında oturan bu Oğuz Türklerinin Arslan b. Selçuk'un adamları olduğunu söyler. Bkz., *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.J. Tomberg neşri tıpkıbasımı, Beyrut 1979, IX, 377, Türkçe terc. Abdülkerim Özeydin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, IX, 292; Reşideddin'e göre Nûr Buhâra, Selçuklular'ın kışlağıdır. Bkz. *Câmi'u't-tevârih*, II/5, 5; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 356; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, (t.y.), 4.Baskı, 74, 86; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Cilt:1, *Kuruluş Devri*, TTK, Ankara 1989, 35.

¹⁰ Râvendî, *Râhat*, I, 85; Bundârî, *Zübde*, 2.

Gazne, Horasan ve o civarın hükümdarı olan Sultan Mahmud bin Sebüktekin, Mâverâünnehr'e geçtiğinde, Selçukoğullarının¹¹ liderini¹² (zaîm) gücü artmış ve adamlarının sayısını çoğalmış olarak buldu. O kendi işinde serbestçe hareket ediyor, kumazlık ve hile ile bir yerden diğerine geçiyor, bu esnada geçtiği yerleri tahrip ediyordu. Bunun üzerine Sultan Mahmud, onun gönlünü kazanarak onu yanına çekti. Hile ile¹³ ayağına getirtip onu yakalattı ve bir kaleye¹⁴ gönderip hapsedti¹⁵.

Sultan Mahmud, Selçuklular konusunda devlet ileri gelenleriyle (a'yân) istişâre etti. Bu soruna bir çözüm bulmaları için adamlarına emir verdi. İçlerinden biri, onların Ceyhûn nehrine atılarak boğulmalarını önerdi; diğerleri kendilerine karşı ok atmamaları ve silah kullanmamaları için bütün erkeklerin baş parmaklarının kesilmesini önerdi¹⁶. Bu konuda görüş ayrılıkları oldu. Sonunda, Ceyhûn nehrini geçmeleri, Horasan bölgesine sevkedilmeleri ve bu yörelerde yerleştirilmeleri ve üzerlerine vergi konulması (harâc) hususunda görüş birliğine varıldı ve bu karar uygulamaya kondu. Bunun üzerine Selçuklular da bu karara itaat ettiler. Bir süre bu hal üzere kaldılar. Ancak, vergi tahsildarları (ummâl) ihtirasa kapılıp ellerini insanların ellerine uzatarak mallarını ve hayvanlarını zorla alınca¹⁷ Selçuklulardan iki bin çadırılık bir grup ayrılarak Kirmân bölgesine gitti¹⁸.

¹¹ Sadreddin el-Hüseynî, kabilenin, "Kinik" adıyla maruf olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, Türkçe terc. N. Lügal, TTK, Ankara 1943, 2; Reşideddin de, Selçuk'un akrabasının Kinik soyundan, sultan olan Tuğrul'un da yine Kinik uruğundan olduğunu kaydetmektedir. Bkz. *Câmi'ü't-tevârih*, II/5, 5; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 54 vd; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 353.

¹² Bazı kaynaklara göre, İbn Hallikân'ın isim vermeden bahsettiği Selçuklu başbuğu Mikâil'dir. Bkz., *Bundârî, Zübde*, 3; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, s.2. Oysa bu kişinin Arslan b. Selçuk olması icap eder ki İbnü'l-Esîr de bu şekilde kaydetmiştir. (Bkz. 2 no'lu dipnot). Reşideddin'de İsrail adıyla, bkz. *Câmi'ü't-tevârih*, 7; Turan *Selçuklular Tarihi*, 87; M.A. Köymen'e göre de Selçuklular'ın bu aşamadaki liderleri Arslan Yabgû'dur. Bkz. "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, 26; a.mlf., *Kuruluş Devri*, 32.

¹³ Kafesoğlu, "Selçuklular", 358; Selçuklu başbuğu Arslan Yabgû'nun, Gazneli Sultan Mahmud tarafından ele geçirilişi hakkındaki tartışmalar için, bkz. Köymen, *Kuruluş Devri*, 78 vd.

¹⁴ Râvendî'ye göre burası Hindistan'da Kâlencar adıyla bilinen kaledir. Bkz., *Râhatü's-südûr*, I, 89; İbnü'l-Esîr'e göre Selçuklu başbuğu Hindistan ülkesinde hapsedilmiştir. Bkz. *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 377, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 292; Reşideddin'e göre Kâlincer kalesi, Hindistan'da, Multan sınırındadır. Bkz. *Câmi'ü't-tevârih*, II/5, 9.

¹⁵ Gazneli Sultanı Mahmud tarafından tutuklanan ve kaleye hapsedilen Selçuklu başbuğu İsrail adıyla da anılan Arslan Yabgû'dur. Bkz., Râvendî, *Râhat*, I, 86-89. Sadreddin el-Hüseynî, Arslan Yabgû'yu tutuklatıp hapse attıran hükümdarın Mahmud'un oğlu Mesud olduğunu, Mesud'un onu Gazne'ye göndererek bir kaleye hapsedtiğini ve Arslan'ın orada öldüğünü kaydeder. Bkz. *Ahbâr*, 3. *Bundârî*'de, ilk önce Gazneli Mahmud'un, Mikâil'i tutuklayarak adamlarıyla birlikte Horasan'a naklettiği, biraz sonra oğlu Mesud'un ise Biğu Arslan dediği Arslan Yabgû'yu ele geçirerek Gazne'ye götürdüğü kaydedilmektedir. Bkz. *Zübde*, 3; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 92; Köymen, *Kuruluş Devri*, 87.

¹⁶ Selçuklular'ın ok atmamaları için baş parmaklarının kesilmesini öneren kişi, Sultan Mahmud'un yakın adamlarından Hâcib Arslan'dır ki, Sultan, onu, 'ne kadar katı kalplisin' diyerek reddetmiştir. Bkz. Sadruddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 2 ; *Bundârî, Zübde*, 3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, (Tomberg neşri), IX, 475-476, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 363

¹⁷ Selçuklular'ın mallarını alıp onları yıpratmak için uğraşan kişi, önce Tûs subaşı (şahne) olmuş; ardından Nişâpûr subaşı hayvanlarını gaspetmiş, bunun neticesinde de Selçuklular önce Tûs'a ardından Nişâpûr'a girip şehri yağmalamak istemişlerdir. Bkz. *Bundârî, Zübde*, 3-4; Sadreddin el-Hüseynî, Tûs subaşısının bu işle ilgili olarak Sultan Mesud tarafından görevlendirildiğini kaydediyor. Bkz. *Ahbâr*, 3. Aynı müellife göre Nişâpûr'daki Gazneli temsilcisinin adı Hâcib Pâkrûb'tur. Bkz. *Ahbâr*,

O sırada Kırmân hükümdarı emîr Ebû'l-Fevâris ibn Bahâü'd-devle bin Adu'd-devle bin Büveyh idi. Emîr, onları hoş karşıladı ve ileri gelenlerine *hil'at* verdi. Onları hizmetine almak istedi. Ancak Ebu'l-Fevâris'in on gün sonra ölmesi üzerine bu gerçekleşmedi. Bunun üzerine bu Selçuklu grubu, bu iklimin halkı olan Deylem'den* korkmaya başladılar. Bu yüzden Isfahan'a gitmeye karar verdiler ve şehrin dışına gelerek yerleştiler. Isfahan'ın hakimi Alâü'd-devle ebû Ca'fer bin Kâkeveyh idi. O da onları hizmetine almak istedi. Ancak Sultan Mahmud ona bir mektup göndererek onlara saldırmasını ve mallarını ele geçirmesini emretti. Bunun üzerine iki taraf arasında savaş çıktı. Her iki kesimden de bir çok insan öldü¹⁹. Hayatta kalanlar Azerbaycan'a gittiler. Daha sonra Horasan'dakilerle birleştiler ve bilâhare Hârezm yakınındaki bir dağa²⁰ gidip yerleştiler. Sultan Mahmud onları yakalamak üzere bir askerî birlik techiz edip üzerlerine gönderdi. Bu birlik onları o çöllerde iki sene kadar kovaladı. Daha sonra Mahmud bizzat onların üstüne yürüdü, korkutup dağıtana kadar peşlerinde kaldı²¹.

Sonra, bunu müteakip Mahmud vefat etti. Kendisinden sonra devlet işlerini oğlu Mesud ele aldı. Mesud'un askerî desteğe ihtiyacı vardı. Bunun üzerine Azerbaycan'dakilere (Oğuzlar) kendisine katılmaları konusunda bir mektup gönderdi. Bunun üzerine bu gruptan bin atlıdan oluşan bir birlik geldi. Mesud da onları hizmetine aldı ve Horasan'a sevketti²². Onlar, Mesud'a, babası Mahmud'un

s.6; Râvendî, *Râhat*, I, 91'de Tûs valisi Hâcib Arslan Cazib'tir ve Selçuklular'a karşı tahrip hareketini Sultanın emriyle gerçekleştirmiştir. Aynı eser, s.93'te, Nişâpûr amîdinin adı Sûrî bin el-Mu'tazz olarak geçer. Ayrıca bkz., Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe çev., Ö. Rıza Doğrul, TTK, 2.Baskı, Ankara 1987, I, 296

¹⁸ İbn Hallikân'ın Selçuklular olarak macerasını anlattığı bu Türk gruplarının, yazarın, diğer Arap kaynaklarında geçen Güz ismini kullanmamasına karşın Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuz-Türkmen grupları olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, müellifin bu konuda kendisinden alıntı yaptığı İbnü'l-Esîr, eserinde bu topluluğun Arslan Yabgu'ya bağlı olduğunu kaydetmektedir. Bkz. *el-Kâmil*, (Tomberg neşri), IX, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 363.

* Deylem: Ortaçağ'da İran'ın kuzey, kuzey-batı yönündeki dağlık bölgelerde yaşayan, yaşadıkları coğrafi bölgeye kendi adlarını veren, devletlere asker sağlamakla ün yapmış, savaşçı ve yağmacı özellikleriyle de tanınan bir halktır. Cüveynî'ye göre İslâmî devirde Deylem'in başkenti Rûdbâr'dır. Bkz. *Tarih-i Cihan Güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, 572. Deylem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1979, II, 544; A. Ateş, "Deylem", *İA*, III, 567-573; Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, IX, 263-265.

¹⁹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, 38.

²⁰ İbnü'l-Esîr'e göre burası Belcân dağıdır. Bkz. *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 378, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 292; Burası Balhan dağı olmalıdır. Turan, Gazneli Mahmud tarafından sıkıştırılan Türkmenler'in Balhan dağına sığındığını kaydeder. Bkz. *Selçuklular Tarihi*, 92-93. Ayrıca, Arslan Yabgu, Sultan Mahmud'la görüşmesi esnasında yardım istenmesi halinde, kendisine ait okların Balhan dağına gönderilmesi durumunda binlerce atlıın yardıma geleceğini belirtmektedir. Bkz. Râvendî, *Râhat*, I, 88; Köymen, *Kuruluş Devri*, 86. Bu kadar kalabalık bir nüfusun Arslan Yabgu'ya yardıma gelecek olması, bu Türkmenler'in onun adamları olduklarını ortaya koyar ki, daha önce Mâverâünnehr'den ayrılarak Horasan üzerinden İran ve Irak içlerine uzanan, sonunda Balhan dağına gelerek yerleşen kalabalık Türkmen kitlesinin bu Türkmenler olduğu anlaşılmaktadır.

²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 378, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 292; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 360.

²² Bunlar, Irak Selçukluları olarak bilinen ve Boğa, Göktaş, Yağmur, Kızıl adlarındaki liderlerinin komutasında hareket eden Türkmen kitleleriydiler. Gazne Sultanı Mesud'un hizmete kabul ettiği Oğuz

dağıttığı geriye kalanların (durumlarının) ne olacağını sordular. O da diğerleriyle irtibata geçti ve onlara itaat etmeleri gerektiği şartını bildirdi. Onlar da bunu kabul ettiler. Mesud da onlara *emân* verdi. Bunun üzerine onlar Mesud'un yanına geldiler. Mesud da, önceden babası zamanında olduğu gibi, onlara makam ve mevki tahsis etti (*rettebehum*). Daha sonra Mesud, Hindistan'da çıkan karışıklıklara son vermek maksadıyla bu ülkeye gitti. Orada ülke karışmış, bozgunculuk ortaya çıkmıştı. Kısacası, bu konunun tafsilatı sözü uzatır²³.

Sultan Tuğrul Bey ile kardeşi Davud'un cereyan eden bu olaylarla ilgileri yoktu. Bilakis onlar, Mâverâünnehr'de kendilerine mahsus bölgede bulunuyorlardı. Buhâra hakimi Melikşâh²⁴ ile aralarında büyük bir savaş yapılmış, bu savaşta iki kardeşe bağlı çok sayıda adam ölmüştü²⁵. Bu yüzden muhtaç durumda bulunmaları onları Horasan'dakilerle birleşmeye zorladı. Bu maksatla Mesud'la yazıştılar ve ondan *emân*la hizmete alınmalarını istediler. Ancak Mesud, onların elçilerini tutuklattığı gibi, bir askerî birliği Horasan'da bulunanların üzerlerine sevk etti. Aralarında büyük bir çarpışma meydana geldi. Daha sonra onlar, Mesud'dan özür dileyip²⁶ ona boyun eğdiler ve Hârezm'i sahibinin elinden almağa söz verdiler. Bunun üzerine iki taraf da birbirinden emin hale geldi ve Mâverâünnehr'den gelen elçiler serbest bırakıldılar. Selçuklular, Mesud'dan babası Mahmud'un daha önce tutuklattığı başbuğlarını serbest bırakmasını rica ettiler. Mesud onların isteklerine müspet cevap verdi ve onu kaleden çıkarıp bağlı olarak Belh'e gönderdi²⁷. Selçuklu başbuğu, Mesud'dan kardeşinin çocukları olan adı geçen Tuğrul Bey ve Davud'la haberleşmek için izin istedi. O da bu izni ona verdi²⁸.

grubunun liderinin adı Yağmur idi. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 378, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 292; Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, X, 360.

²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 378-379, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 292-293; Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, X, 360.

²⁴ Şah Melik olması gerekir. Müellifin verdiği bu bilgi diğer kaynakların verdiği bilgilerle uyuşmuyor. Buhâra hakimi ile yapılan savaş kastediliyorsa, bu sırada Buhâra hakimi Ali Tekin'dir. Şah Melik ile savaş kastediliyorsa, ki bu da aslında, öteden beri aralarında düşmanlık olduğu söylenen Cend hakimi Şah Melik'in Selçuklu ailesine ani bir baskınla saldırıp birçok ferdini öldürmesi olayıdır. Şah Melik, Oğuzlara mensup olmakla birlikte, Gazneliler'le de müttefiklerdir. Ayrıntılar için bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, TTK, 1990, 193, 318; Şah Melik ile Selçuklular arasındaki husumetin sebepleri hakkında bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 77-80; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 5-6; a.mlf., "Tuğrul Bey", 26-27; a.mlf. *Kuruluş Devri*, 154.

²⁵ Şah Melik'in baskını sonucunda Selçuklular'dan 7-8000 kişinin öldüğü kaydedilmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 95; Kafesoğlu, "Selçuklular", 359; Köymen, *Kuruluş Devri*, 154.

²⁶ Selçuklular'ın Sultan Mesud'dan özür dileme meselesi, 1035 yılında yapılan ilk çarpışmalarda Gazneli kuvvetlerine galip gelmelerinden sonra vuku bulmuştur. Bunun için bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 97.

²⁷

²⁸ Arslan Yabgu'nun serbest bırakıldığı anlamına gelebilecek bu kayıt şüphe ile karşılanmalıdır. Esasen İbn Hallikân'ın İbnü'l-Esîr'den aldığı anlaşılan bu bilgiler hem özettir hem de eksiktir. İbnü'l-Esîr'e göre bu konuda şunları söylemek mümkündür: Sultan Mesud, Selçuklularla bir antlaşma yapma ihtimali üzerine Arslan Yabgu'yu Belh'e getirtmiştir. Gazneli Sultanı, Arslan Yabgu'dan, yeğenlerinin itaat etmelerini sağlamasını istemiş, o da bir mektup ve elçi ile durumu yeğenlerine bildirmiş, ancak mektupla birlikte bir de "biz" (dikiş aleti) göndermiştir. Bu durum karşısında Tuğrul ve Çağrı Beylerin Sultan Mesud'a olan nefretleri artmış ve itaat yerine Gaznelilerle mücadeleye devam ederek yağma ve

Bu işin sonunda iki kardeş büyük bir orduyla Horasan'a ulaştılar. Etraflarında büyük bir kalabalık toplandı. Ülkede, Mesud'un nâibleri ve Horasan valilerini üzerlerine çektiler. Bunun sebeplerinin tafsilatı sözü uzatır. İşin sonunda, Mesud'un nâiblerine ve Horasan valilerine karşı üstün geldiler ve onları mağlubiyete uğrattılar²⁹.

Mesud'un ülkesinde ilk olarak ele geçirdikleri yer Tûs idi³⁰. Rey olduğu da söylenmiştir. Burayı ele geçirişleri 429 (1037-1038) senesinde idi. Bundan kısa bir müddet sonra, aynı yılın Ramazan (Haziran 1038) ayında Horasan'ın üslerinden biri olan Nisabur'u zaptettiler³¹.

Sultan Tuğrul Bey bunların büyüğü idi, saltanatta emir ve yasaklama ona aitti. Kardeşi mezkûr Davud Belh'i aldı³². O -Allah izin verirse ilerde sözü edilecek olan- Alp Arslan'ın babasıdır. Toprakları genişledi. Bunun üzerine ülkeyi paylaştılar. Mesud Gazne ve civarını kontrol ediyordu. İşin başında Mesud adına *hutbe* okutuyorlardı³³. Ancak, halife (*el-imâm*) el-Kâim Biemrillah onlarla yazışmaya başlayınca durumlarında gelişme oldu. Halifenin onlara elçi olarak gönderdiği kişi -ki daha önce sözü geçmişti- fıkıh konusunda *el-Hâvî* adlı eserin musannıfı olan kâdı Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habîb el-Mâverdi³⁴ idi³⁵.

tahribata girişmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine de Sultan Mesud, Arslan Yabgu'yu tekrar hapse koymuştur. Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, (Tomberg neşri), IX, 478-479, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 365-366; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 98. Arslan Yabgu'nun yeğenleri ile haberleştiğini ve onun kurtarılma teşebbüsünde bulunduğu O. Turan da kabul eder Turan, ayrıca, Arslan'la birlikte tutuklanmış olduğu söylenen oğlu Kutalmış'ın esaretten kurtulduğunu kaydeder. Bkz. *a.g.e.*, 92, 93. Bazı kaynaklar Arslan Yabgu'nun bir ara kaleden kaçtığını kaydederlerse de tekrar yakalanarak hapsedilmiştir. Bkz. Râvendî, *Râhat*, I, 89-90. Bununla birlikte Arslan Yabgu'nun 7 yıl Kalincer kalesinde tutuklu kaldıktan sonra burada hapiste iken öldüğü anlaşılmaktadır. Reşideddin, *Câmi'u't-tevârih*, II/5, 18; Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, X, 358; Köymen, *Kuruluş Devri*, 88-89. Bununla birlikte Köymen, Arslan Yabgu'nun kaçırılma ya da kurtarılma teşebbüslerini şüphe ile karşılar. Bkz. *a.g.e.*, s.92.

²⁹ İbn Hallikân, *Selçuklular*'ın, Horasan'a geçmelerinden itibaren, 1035 ile 1040 yılları arasında Gazneli Devleti ile yaptıkları bir dizi savaşı kastetmektedir. Savaş ve tarihler konusunda pek titiz olmayan müellif, bu konuları çok genel ifadelerle geçiştirmekte, bu arada meşhur Dandanakan savaşından da bahsetme gereği duymamaktadır.

³⁰ Bkz. 10 nolu dipnot.

³¹ Bundârî, *Zübde*, 4; Azîmî, *Tarih*, Neşr ve Türkçe terc., A. Sevim, TTK yay., Ankara 1988, 3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 458, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 350; Reşideddin, *Câmi'u't-tevârih*, II/5, 15; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 99; Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, X, 361; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, 12; a.mlf., "Tuğrul Bey", XII/2, **İA**, 28.

³² Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 9; M.H. Yinanç, "Çağrı Bey", **İA**, III, 326; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 109; Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, X, 363.

³³ İbnü'l-Esîr, *Selçuklular*'ın, Mesud adına yanılmak maksadıyla *hutbe* okuttuklarını söyler. Bkz. *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 459, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 350.

³⁴ Mâverdi, meşhur Şâfiî hukukçusu, fıkıh, siyaset, ahlâk üzerine bir çok eseri vardır. 364 (974) yılında Basra'da doğmuş, 86 yaşında iken 30 Rebülevvel 450 (27 Mayıs 1058)'de Çarşamba günü Bağdad'da ölmüştür. Hayatı ve eserleri hakkında bkz., İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 282-284; Bundârî, *Zübde*, 22; C. Brockelmann, "Mâverdi", **İA**, VII, 409; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 89. *el-Kâmil*'in Türkçe tercümesinde, Mâverdi'nin ölümü bahsinde, onun H.450 yılının son günü öldüğü şeklinde bir bilgi vardır. Bunun çeviri hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Krş. *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 651 ve bu eserin Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 493.

³⁵ Bundârî, Mâverdi'nin ağzından, onun 433 (1041/42) yılında elçi olarak Tuğrul Bey'e gittiğini söyler. Bkz. *Zübde*, 25; Bar Hebraeus, isim vermeden Mâverdi'ye ait olduğu anlaşılan bu sözleri aynen

Daha sonra Tuğrul Bey, 447 senesi Ramazan'ı-muazzam ayının 16'sında (9 Aralık 1055) Bağdad'a ve Irak'a hakim olmuştur³⁶. Halife, onlara Allah korkusunu, reâyaya adalet ve yumuşaklıkla davranmalarını ve insanlara cömertlikle muamele etmelerini öğütledi.

Tuğrul Bey hoşgörülü, cömert bir adam idi. Günde beş vakit namazı cemaat ile kılmağa dikkat ederdi. Pazartesi ve Perşembe oruçlarını tutardı³⁷. Çok sadaka verir, mescitler yaptırırdı. "Kendim için bir saray yaptırdığımda yanına bir mescit yaptırmazsam Yüce Allah'tan utanırım" derdi³⁸.

Onun kayda geçmiş olan iyiliklerinden birisi, eş-Şerîf Nâsır bin İsmail'i elçi olarak Bizans İmparatoriçesi'ne (*Meliketü'r-Rûm*) göndermesidir³⁹. Bu kadın, o sıralarda kâfir bir kadındı⁴⁰. Eş-Şerîf, Melike'den, Kostantiniyye camiinde Cuma günü cemaatle namaz kılabilmek için izin istedi. Melike de kendisine bu izni verdi. Bunun üzerine o da Cuma namazını kıldı ve halife el-Kâim adına *hutbe* okudu⁴¹. O sırada Mısır hakimi el-Mustansır el-Ubeydî'nin elçisi de orada hazır

---

tekrarlar. Bkz. *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 522, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 398 ; Köymen'e göre Mâverdi'nin elçi olarak gidişi 435 (1043/44) yılındadır. Bkz. *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 36; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, 32.

³⁶ Râvendî, *Râhat*, I, 104; Bundârî'de, Selçuklu Sultanı'nın Bağdad'a 25 Ramazan 447 (18 Aralık 1055) Pazartesi günü girdiği kayıtlıdır. Bkz., *Zübde*, 7; İbnü'l-Esîr de aynı tarihi verir. Bkz., *el-Kâmil* (Tomberg neşri), IX, 610, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, IX, 463; Reşideddin, *Câmi'u't-tevârih*, II/5, 21; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 133; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, 47; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, 33.

³⁷ Bundârî, *Zübde*, 25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), X, 28, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, X, 43; Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 299; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 142.

³⁸ Krş., Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 16; Bundârî, *Zübde*, 25; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 142; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 140; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, 40.

³⁹ Bazı kaynaklara göre Tuğrul Bey'in Bizans İmparatorluğu'na elçi gönderdiği sırada tahtta İmparator Konstantin (IX., Monomakos) oturmaktadır. Azimî, açık bir şekilde 441(1049-50) yılı olayları arasında, Tuğrul Bey'in, şerif Nâsır b. İsmail'i, yanında Hasankale savaşında tutsak alınan ve artık serbest bırakılan Bizans'ın Gürcü asıllı komutanı Liparites olduğu halde İstanbul'a, İmparator Konstantin'e elçi olarak gönderdiğini kaydetmektedir. Bkz. *Tarih*, 10. Aynı müellif, Tuğrul Bey'in, daha önce de yani, 435 (1043-44) yılında da Bizans İmparatoru'na elçi gönderdiğini belirtmektedir. Bkz. *a.g.e.*, 6; İbnü'l-Esîr'de, "Rum Meliki (Melikü'r-Rûm)" şeklinde. Bkz. *el-Kâmil* (Tomberg neşri), X, 28, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, X, 43; Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 304-305; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 365. Selçuklu - Bizans diplomatik ilişkileri konusundaki tartışma için, bkz., O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 123-126; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 56; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, 35.

⁴⁰ Müellifin kastettiği imparatoriçe, Theodora olmalıdır. Theodora, kardeşi Zoe ile birlikte babaları VIII. Konstantinos'un ölümünü müteakip 1028 -1056 yılları arasında Bizans tahtında rol oynamıştır. Theodora, ablası Zoe'nin sırayla kocaları olan ve onunla evlenerek imparatorluk tahtını deruhte eden, Romanos Argyros (1028-1034), IV.Mihail (1034-1041), V.Mihail Kalaphates (1041-1042) ve son olarak IX.Konstantinos Monomachos (1042-1055)'in ardından kısa süreliğine Bizans tahtını ele geçirmiş ve Ocak 1055'ten Eylül 1056'ya kadar İmparatoriçe olarak hüküm sürmüştür. Theodora ve Zoe hakkında bkz., G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. F. İşıltan, TTK, Ankara 1991, 297-302, 312-313; Azimî, *Tarih*, 14. Theodora'nın müstakil hükümdarlığı için ise, bkz. Psellos, *Khronographia*, Türkçe çev. I. Demirkent, TTK, Ankara 1992, 161 vd.

⁴¹ Ayrıca, İstanbul'da, Emevîler'den kalma bu caminin tamiri, mihrabına Tuğrul Bey'i temsilen ok ve yay çizilmesi ve camiye görevli tayin edilmesi hususları hakkında krş., İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), X, 28, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, X, 43; Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 305; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 124; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 56; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, 35.

bulunuyordu. Fakat o bunu inkar etmiştir. O, Mısırlılar'la Bizans (Rum) arasındaki kötülüğün (*fesad*) baş müsebbiplerinden biriydi.

Sultan Tuğrul Bey ülkede işler yoluna konunca Irak ve Bağdad'a hakim oldu. Halife el-Kâim'e elçi göndererek kızını istedi. Bu, el-Kâim'i üzdü ve bundan affını istedi. İki taraf arasında elçiler gidip geldi. Bu konu eş-Şuzûr adlı eserde 453 (1061) yılı olayları içerisinde kaydedilmiştir. el-Kâim bundan bir kaçış yolu bulamadı ve kızını ona verdi. Nikâh, Tebriz dışında kıyıldı⁴².

Daha sonra Tuğrul Bey 455 (1063) senesinde Bağdad'a hareket etti. Şehre girdiğinde, zıfaf talebinde bulunmak üzere elçisiyle yüz bin dinar değerinde elbiselik kumaş gönderdi. Bunun üzerine halifenin kızı, Safer ayının 15'inde (17 Şubat 1063) Pazartesi gecesi *Dâru'l-memleke*'de Tuğrul Bey'le zıfafa girdi. Altın işlemeli elbisesiyle yatağın üzerine oturdu. Sultan içeri girdi ve ellerinin arasından yeri öptü. Ancak gelin yüzünden peçesini indirmede. Sultan, geline eşsiz hediyeler takdim etti, yer öptü, hizmet etti ve onu tek başına bırakarak odadan çıktı. Yüzünde büyük bir sevinç vardı⁴³.

Selçuklu Devleti'nin bütün bu haberleri çoktur. Bir grup tarihçi bu konuya özen göstermiş ve onların işleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren telif eserler kaleme almışlardır. Ben bu kısa parçada sadece işlerinin başlangıcına işaret etmek istedim.

Mezkûr Tuğrul Bey, 455 yılının 8 Ramazânü'l-muazzam Cuma gününde (4 Eylül 1063) vefat etti. Ömrü yetmiş yıldır⁴⁴. Merv'e nakledilerek kardeşi Davud'un mezarı yanına defnedildi⁴⁵ -onun bahsi oğlu Alp Arslan'ın hal tercümesi anlatılırken gelecektir inşâallah-.

⁴² Râvendî, *Râhat*, I, 109; Bundârî, *Zübde*, 18-21; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan* (Kayıp *Uyûnü't-Tevârîh*'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler), Neşr. A. Sevim, **Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt:XIV, Sayı:18'den ayırbaşım, (Ankara 1992), 110; A. Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan* Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I.Sultan Tuğrul Bey Dönemi", **Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt:XVIII, Sayı:22, (Ankara 1997), 77; İbnü'l-Esîr'e göre nikâh, 454 yılı Şaban ayında (Ağustos-Eylül 1062) kıyılmıştır. Ayrıntılar için bkz., *el-Kâmil* (Tomberg neşri), X, 20-22, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, X, 36-38; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 315; Reşideddin, *Câmi'u't-tevârîh*, II/5, 26-27; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 140; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 46; a.mlf., "Tuğrul Bey", **İA**, XII/2, 34. Nikâhın kıyılması konusunda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Z. Kitapçı, *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya 1995, 2. Baskı, 115-117.

⁴³ Sibt'da, Tuğrul Bey'in zıfaf için Bağdad'a son gelişi 7 Muharrem 455 (10 Ocak 1063)'tedir. Bkz. *Mir'âtü'z-zamân*, 116; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 15; Bundârî, *Zübde*, 23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), X, 25-26, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, X, 41; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 315; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 141-142; Sevim, "Sultan Tuğrul Bey Dönemi", 81; Kitapçı, *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hatunları*, 121-126.

⁴⁴ Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 15; Râvendî, *Râhat*, I, 111; Bundârî, *Zübde*, 24, 25; Sibt, *Mir'âtü'z-zaman*, 121, 126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), X, 26, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, X, 41; Reşideddin, *Câmi'u't-tevârîh*, II/5, 27; Bar Hebraeus, Müslüman tarihçilerden farklı olarak Tuğrul Bey'in 7 Eylül günü öldüğünü söyler. Bkz. *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 316; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 142; Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, X, 367; Sevim, "Sultan Tuğrul Bey Dönemi", 85, 89; Köymen, "Tuğrul Bey", **İA**, XII/2, 40.

⁴⁵ Tuğrul Bey'in Merv'de defnedilmiş olduğunu kaydeden çok az sayıdaki kaynaktan biri de Sadreddin el-Hüseynî'dir. Bkz., *Ahbâr*, 16; Sibt'in verdiği bilgiye göre Tuğrul Bey Rey'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bkz. *Mir'âtü'z-zaman*, 121, 126; Reşideddin, Rey'de öldüğünü söyler. Bkz. *Câmi'u't-*

İbnü'l-Hemedânî⁴⁶ *Tarih*'inde şöyle demiştir: "O Rey'de bulunan bir türbeye defnedildi". *es-Sem'ânî*⁴⁷ de bunu *ez-Zeyl* adlı eserinde evvelce bahsi geçen* Sultan Sencer'in hayatı sırasında söylemiştir.

Veziri Muhammed bin Mansûr el-Kündürî -ilerde bahsi gelecek- ondan naklen şunu anlatmıştır: "O, (Tuğrul Bey) dedi ki: 'Horasan'da iken bir rüya görmüştüm. Sanki göğe yükselmiş ve bir sisin içerisindeydim. Sis yüzünden kendimden başka bir şey göremiyordum. Ancak çok güzel bir koku alıyordum. Bir münadi şöyle sesleniyordu: Sen kudreti yüce olan Bârî'nin yanındasın. Haydi, gerçekleşmesi için isteğini söyle! Bunun üzerine ben de kendi kendime şöyle dedim: Uzun ömür istiyorum! Bunun üzerine "Yetmiş yılın var!" dendi. Ben de dedim ki: Yâ Rab! Bu bana yetmez! Yine "Yetmiş yılın var!" dendi. Ben yine, bana yetmez dedim. Ancak yine "Yetmiş yılın var!" dendi'".⁴⁸

Bunu, Şeyhimiz İbnü'l-Esîr⁴⁹ *Tarih*'inde zikretmiştir.

Tuğrul Bey, eceli geldiği zaman şöyle demiştir: "Benim durumum bir koyunun durumuna benzer. Yününü kırmak için bacakları bağlandığında boğazlanacağını zannederek acı çeker, ancak salıverilince rahatlar. Sonra boğazlanmak için bağlandığında yününün kırılacağını zannederek sukûnet bulur ve boğazlanır. Yakalandığım bu hastalık boğazlanmak için ayaklarımı bağlamıştır"⁵⁰. O bu hastalıktan ölmüştür. Allahu Teâlâ rahmet eylesin! Halife el-Kâim'in kızı onun yanında altı aydan fazla kalmamıştır. Erkek çocuğu olmamıştır. Devleti, hal tercümesinde açıklandığı gibi, kardeşinin oğlu Alp Arslan'a geçmiştir⁵¹. El-Kâim'in kızı olan zevcesi de 6 Muharrem 496 (20 Ekim 1102 Pazartesi)'da vefat etmiştir.

Tuğrul Bey: Noktasız "tâ" ötreli, kapalı "ğayn" cezmlî, "râ" ötreli, "lâm" cezmlî, tek noktalı "bâ" üstünlü, bunlardan sonra da "kef" yer alır. Bu isim, Tuğrul ve

tevârih, II/5, 28; Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, X, 367; O.Turan, Rey'de bulunan "Gunbed-i Tuğrul" adıyla bilinen mezarın Tuğrul Bey'e ait olduğundan şüphe etmez. Bkz. *Selçuklular Tarihi*, 142; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 142-143; Sevim, "Sultan Tuğrul Bey Dönemi", 85, 89

⁴⁶ Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, 1070-1127 yılları arasında yaşamış, önemli tarihçilerden biridir. Eserlerinden çoğu günümüze ulaşamamıştır. Muhtemelen Selçuklular'ı anlattığı ve İbn Hallikân'ın "*Tarih*" dediği eseri de günümüze ulaşamayan eserleri arasındadır. Bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 111-112.

⁴⁷ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, 1113-1167 yılları arasında yaşamış, Mervli, *hadis*, *fıkıh* ve *tarih* alimidir. *Kitâbu'l-Ensâb* adlı biyografi ve coğrafya eseriyle de meşhurdur. İbn Hallikân'ın burada "*Zeyl*" adıyla zikrettiği eser, muhtemelen, es-Sem'ânî'nin günümüze dek tek cildi ulaşan ve Hatip Bağdadî'nin *Tarihü Bağdad* adlı eserine zeyl olarak yazdığı 20 cilt tutarındaki *Zeyl* adlı eseridir. Bu *Zeyl*'in tek cildinin Leyden kütüphanesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 114; Ş. Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, İstanbul 1991, 131-132.

* *Vefeyâtü'l-Ayân*'da, Sultan Sencer bahsi Tuğrul Bey'den önce gelmektedir. Müellif, burada kendi sıralamasına gönderme yapmaktadır.

⁴⁸ Krş., Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 15-16; Bundârî, *Zübde*, 25-26; Sibt, *Mir'âtü'z-zaman*, 126; Reşideddin, *Câmi'u't-tevârih*, II/5, 29; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 142; Sevim, "Sultan Tuğrul Bey Dönemi", 89.

⁴⁹ Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (Tomberg neşri), X, 26, Türkçe terc. *İslâm Tarihi*, X, 41.

⁵⁰ Krş., Bundârî, *Zübde*, 25; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 140; a.mlf., "Tuğrul Bey", **İA**, XII/2, 40.

⁵¹ Krş., Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 16.

Bey'den oluşturulmuş Türkçe bir addır. Tuğrul ismi, Türk dilinde, Türklerce bilinen bir kuşun adı⁵² olup, erkeklere verilir. Bey ise "emîr" demektir.

Selcuk: Noktasız "sîn" üstünlü, "lâm" cezmlî, "cîm" ötreli, "vâv" cezmlî, bunlardan sonra da "kâf" yer alır.

Dukak: Noktasız "dâl" ötreli, iki "kâf" arasındaki "elif" ise cezmlî olarak yer alır.

Ceyhûn: "Cîm" üstünlü, alttan çift noktalı "yâ" sakin, noktasız "hâ" ötreli, "vâv" sakin ve bunlardan sonra "nûn" yer alır. Bu, Hâzrem ve Horasan ülkesi ile Buhâra, Semerkand ve o bölgeyi ayıran büyük bir ırmaktır. Bütün bu bölgede bulunan yerler "mâ verâ en-nehr"dir. Nehir'den murat adı geçen ırmaktır. Bu, hadîsde geçen Cennet'in ırmaklarından biridir. Cennet'ten dört ırmak çıkar: İkiisi zahîrî, ikisi bâtînîdir. Zahîrî ırmaklar Nil ve Fırat; bâtînî ırmaklar ise Seyhûn ve Ceyhûn'dur.

Seyhûn: Noktasız "sîn" üstünlü, alttan çift noktalı "yâ" sükunlu, noktasız "hâ" ötreli, "vâv" sakin, bunlardan sonra da "nûn" vardır. Bu ırmak, Türk ülkesine sınır olan Ceyhûn'un ötesinde yer alır. İkiisi arasında yirmi beş günlük bir mesafe vardır. Bu iki ırmak uzunluk ve enlemesine kışın donarlar ve kafileler binek ve ağırlıklarıyla üzerlerinden geçerler. Bu durum üç ay devam eder.

Bu tamamen maksadımızın dışında olmasına rağmen içinde bulunduğumuz konuyla alakalıdır. Söz dağıldı, ancak bu konuyla ilgilenen, kendi memleketinden uzak ve durumu bilmeyen için faydadan hâlî değildir.

KAYNAKÇA

- ATEŞ, A., "Deylem", **İA**, III, İstanbul 1993, 567-573.
- AZİMİ, *Tarih*, Neşr ve Türkçe terc. A. Sevim, Ankara 1988.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Ankara 1990.
- BROCKELMANN, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Arapça çev. *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, Kahire 1993.
- BROCKELMANN, C., "İbn Hallikan", **İA**, V/2, İstanbul 1993, 745-746.
- BROCKELMANN, C., "Maverdi", **İA**, VII, İstanbul 1993, 409-410.
- BUNDARİ, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, Türkçe terc. Kivameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999.

⁵² Kaşgârlı Mahmud, ünlü eserinde, bu ismi iki yerde zikreder. İlkinde, "râ" ile "lâm" arasında "yâ" harfi olmaksızın "Tuğrul" şeklinde kaydettiği bu isim hakkında şu bilgiyi verir. "Tuğrul: Yırtıcı kuşlardan bir kuş. Bin kaz öldürür, bir tanesini yer. Bu, erkek adı da olur". Bkz., *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, Çev. B. Atalay, TDK, Ankara 1998, 4.Baskı, I, 482. İkinci kez zikrinde ise "râ" ile "lâm" arasında "yâ" harfi vardır. Bkz., a.g.e., III, 381.

CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. M. Öztürk, Ankara 1998.

GİBB, Sir Hamilton, "Islamic Biographic Literature", *Historians of the Middle East*, Ed. B. Lewis-P.M. Holt, London 1962.

GREGORY ABU'L-FARAC (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, Türkçe çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1987.

GÜNALTAY, Ş., *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler -*, İstanbul 1991.

HINZ, W., *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-tarih*, C. J. Tornberg neşri tıpkıbasımı, Beyrut 1979, Türkçe terc. A. Özaydın, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987.

İBN HALLİKÂN, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-zaman*, Beyrut 1397/1977.

KAFESOĞLU, İ., "Selçuklular", **İA**, X, İstanbul 1993, 353-416.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, Çev. B. Atalay, Ankara 1998.

KÖYMEN, M. A., *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976.

KÖYMEN, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Cilt:1, Kuruluş Devri*, Ankara 1989.

KÖYMEN, M. A., "Tuğrul Bey", **İA**, XII/2, İstanbul 1988, 25-41.

KİTAPÇI, Z., *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya 1995.

MERÇİL, E., *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989.

OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. F. Işıltan, Ankara 1991.

ÖZAYDIN, A., "İbn Hallikân", **DİA**, XX, İstanbul 1999, 17-19.

PSELLOS, *Khronographia*, Türkçe çev. I. Demirkent, Ankara 1992.

RÂVENDÎ, *Râhatü's-südûr ve Âyeti's-sürûr*, Türkçe terc. A. Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, Ankara 1957.

REŞİDEDDİN, *Câmiu't-tevârih, (Selçuklular Tarihi)*, Yay. A. Ateş, Ankara 1999.

SADREDDİN EL-HÜSEYNÎ, *Ahbâru'd-devleti's-Selçûkiyye*, Türkçe terc. N. Lügal, Ankara 1943.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-zaman fi Tarihi'l-A'yân (Kayıp Uyûnü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)*, Neşr. A. Sevim, **Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 18, Ankara 1992, 1-260.

SEVİM, A., "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l-Âyân Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi", **Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı:22, Ankara 1997, 1-90.

ŞEŞEN, R., *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

TURAN, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul (t.y).

YÂKUT EL-HAMAVÎ, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1979.

YAZICI, T., "Deylem", **DİA**, IX, İstanbul 1994, 263-265.

YİNANÇ, M. H., "Çağrı Bey", **İA**, III, İstanbul 1993, 324-328.